

Libris

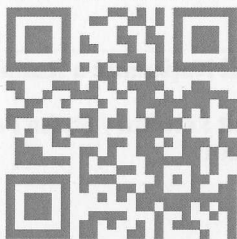
Respect pentru oamrni și cãrã

ȘTEFAN PETRA

BIZANȚUL , IMPERIUL PIERDUT

Studiu

WWW.CORESİ.NET

Editura Coresi SRL

I. ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN	7
Constituirea Imperiului Bizantin.....	7
Considerații generale	10
Periodizarea istoriei bizantine	13
Lupta bizantinilor cu popoarele migratoare.....	23
Luptele cu turcii. Căderea Constantinopolului.....	32
Conflictul cu latinii. Cruciada a IV-a din 1204 – „cruciada deviată”	40
Glorie și decădere.....	47
II. ÎMPĂRATUL*	51
Locul și rolul împăratului bizantin	51
Succesiunea la tron	58
Relația dintre Stat și Biserică.....	61
III. CREȘTINISMUL ORTODOX BIZANTIN	68
Instaurarea dominației creștinismului în Imperiul Bizantin	68
Ortodoxismul bizantin	78
Despre ritualul bizantin și însemnele ortodoxiei.....	90
Monahismul.....	97
Ereziile	105
Iconoclasmul.....	122
Premisele și înfăptuirea Marii Schisme	136
IV. ECONOMIA	153
Caracteristicile economiei bizantine și relațiile de producție. Feudalismul bizantin	153
Agricultura	159
Meșteșugurile.....	160
Comerțul.....	161
Preluarea comerțului bizantin de către italieni	164
Monedele bizantine.....	168
V. POPULAȚIA	173
Populația Imperiului Bizantin	173
Diversitatea locuitorilor	174
Constantinopol.....	181
Provinciile	192
VI. SISTEMUL POLITIC ȘI ADMINISTRATIV	194
Organele de conducere ale statului bizantin.....	196
Organizarea internă a imperiului	199
VII. STATIFICARE SOCIALĂ	202
Selavii	206
Eunucii	209
Femeia bizantină.....	209
Funcționarii în cadrul statului bizantin.....	211
Funcționarii ecleziastici	215

VIII. SISTEMUL JURIDIC	218
IX. ARMATA	223
Inzestrare	225
Flota	226
Trupe speciale	229
Armata de uscat	230
Organizarea și reorganizarea armatei	232
X. POLITICA EXTERNĂ BIZANTINĂ	238
„Știința guvernării barbarilor”	241
XI. CIVILIZAȚIA BIZANTINĂ	246
Marile curente culturale bizantine	246
Învățământul	251
Filosofia	254
Istoria	258
Literatura liturgică și marii teologi	260
Creația literară laică	266
Muzica	273
Științele laice	275
Concepția bizantină despre artă	278
Icoanele	281
Mozaicul	293
Frescele	295
Arhitectura	295
Sculptura	304
Cărțile	306
Arte „minore”	308
XII. MOȘTENIREA CULTURALĂ BIZANTINĂ	310
Influența culturală a Imperiului Bizantin	310
Emigrația bizantină	319
Contribuția bizantină la Renaștere	322
Bizantinii sub turci	324
XIII. INFLUENȚA BIZANTINĂ ASUPRA ȚĂRILOR ROMÂNE	331
Perioada romană și romano-bizantină – sec. III–V	331
Sec. VI–X	335
Sec. XI–XVII	337
Începuturile creștinismului pe teritoriul Țărilor Române și organizarea Bisericii Ortodoxe Române	341
Sprijin românesc pentru Patriarhie	349
Fanarioții	351
Spiritul bizantin în Țările Române	355
XIV. ROLUL ȘI LOCUL IMPERIULUI BIZANTIN ÎN ISTORIE	362
Aprecierea Imperiului Bizantin	362
Amprenta istorică a Imperiului Bizantin asupra posterității	366
Importanța Imperiului Bizantin în istorie	374
XV. ANEXE	379
Bibliografie selectivă	413

I. ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Constituirea Imperiului Bizantin

Imperiul Bizantin a rezistat peste 1.000 de ani. Și asta dacă nu luăm în considerare ceilalți alți 1.000 de ani ai statului roman, al cărui continuator este sau se pretinde a fi, deci, un total de 2.206 ani. Mult mai mult decât alte imperii. Desigur că, în acest lung interval de timp, multe lucruri au suferit schimbări, unele chiar importante, așa că e destul de dificil de vorbit despre un aspect sau altul al societății bizantine, fiind obligatorie o abordare diacronică, luarea în considerație a evoluției tuturor lucrurilor, a factorului Timp.

Civilizația bizantină există și o considerăm importantă. Credem, alături de N. Djuvara ș.a., că această civilizație există în mod independent, deși Spengler și Bagby o includ în civilizația arabă și numai Toybee o menționează ca unitate aparte!¹ Însă el consideră că „osmanlâii (sunt) întemeietorii alogeni ai statului universal al societății creștine ortodoxe răsăritene”². Ea a luat naștere în esență, în opinia lui N. Iorga și nu numai, prin îngemănarea instituțiilor statului roman, a culturii grecești și a noii religii creștine, atotstăpânitoare, ca un „al doilea elenism”³. Nicolae Iorga scoate în evidență rolul ortodoxiei, ca element de bază, structural în formarea imperiului, „dar nu ca religie, ci ca ideologie de stat folosindu-se de religie”⁴. Și Orientul a avut o mare influență asupra Imperiului Bizantin, în special privind rolul și locul împăratului, cât și a întregul ceremonial de curte. În special în perioada cruciadelor și după 1204, odată cu înființarea statelor „latine” (adică de religie creștină occidentală, cu slujbele religioase făcute în limba latină, indiferent că e vorba de francezi, italieni ori englezi, germani ș.a.) pe teritoriile cucerite, influența occidentală se resimte de asemenea, prin elemente de economie de tip capitalist, venite prin negustorii italieni, venețieni și genovezi, prin romanele occidentale traduse în greacă, prin adoptarea turnirurilor cavalești ș.a.m.d.

De fapt, bizantinii nu s-au numit pe ei înșiși niciodată astfel, iar Imperiul și l-au denumit: *Imperiul Roman de răsărit*, sau *Rhomania / Romania*, iar ei se considerau *romei / rhomei / romaioi*, urmași ai romanilor ori *Graikoi / Γραικοί* – greci, în timp ce termenul de *elen* era considerat ca păgân⁵. Și în sec. XIII se vorbește

¹ Neagu Djuvara, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor* (Editura Humanitas, București, 2012, ediția a IV-a), 3, 90

² Arnold Toynbee, *Studiu asupra istoriei. Sinteză asupra volumelor VII-X de D.C. Somervell* (Editura Humanitas, București, 1997), vol. II, 58

³ Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine. Imperiul și civilizația după izvoare* (Editura Enciclopedică Română, București, 1974), 266

⁴ Nicolae Iorga, *Sinteza bizantină. Conferințe și articole despre civilizația bizantină* (Editura Minerva, București, 1972, BPT nr. 685), XXVI

⁵ Charles Diehl, *Figuri bizantine* (Editura pentru literatură, București, 1969), BPT nr. 513, 514, vol. I, 46; https://en.wikipedia.org/wiki/Byzantine_Greeks

tot de „poporul roman”⁶, adică cel bizantin! „Romei” se denumesc și azi grecii din Turcia⁷.

Denumirea de „Imperiu Bizantin” este una destul de modernă, ea fiind folosită inițial de istoricul german Hyeronimus Wolf (1557), de la numele cetății antice grecești, după care termenul s-a încetățenit în întreaga istoriografie, prin Montesquieu și alți autori francezi. Alte denumiri ale acestui stat întâlnite în scrierile istorice sunt: *Imperiul de Jos* (Bas-Empire (fr.)), spre deosebire de Haut-Empire), *Imperiul Roman de Est*, *Imperiul Grecesc*, *Imperiul Roman Creștin*, *Imperiul Târziu*, *Imperiul Greco-Roman*.

Pe locul viitorului oraș al lui Constantin a existat mult timp o cetate antică grecească – *Bizantion*, întemeiată probabil în 667 î.e.n. de Byzas din Megara⁸, colonie greacă cu nume tracic⁹, pe un teritoriu inițial trac, denumit azi *Sarayburnu*, unde a fost construit mai târziu de către turci Palatul Topkapi. O altă teorie susține că prima așezare a fost fondată în jurul anului 1000 î.e.n., urmată de Lygos (azi Seray Burnu). Abia apoi grecii din Megara au întemeiat o nouă colonie, ca orașul Chalcedon (azi Kadıköy) pe malul asiatic al Bosforului¹⁰. De fapt, pentru data exactă a întemeierii orașului există mai multe ipoteze: 667 î.e.n. este cea mai acceptată, dar la Herodot apare anul 668, la Eusebiu 685, la C. Roebuck – 640, dar și 675, 639, 619 la alți autori¹¹. Locul era considerat deosebit de bine ales, la intersecția unor mari drumuri comerciale ce legau Europa de Asia, protejat de mare, cu un minunat port natural, totodată la granița dintre lumea greacă antică și cea persană. Anticul oraș Bizanț avea ca zeiță protectoare pe Diana, zeița greacă a vânătorii, reprezentată printr-o semilună. Orașul, înconjurat de un zid și 27 de turnuri, cuprinzând o acropolă (cetate), este cucerit de către spartanii generalului Pausanias în 479 î.e.n. și apoi reconstruit. Apoi iar reconstruit în 340 î.e.n. sub Leo, împotriva lui Filip II al Macedoniei¹². Orașul a fost anexat Imperiului Roman de către Vespasian (69-79 e.n.), distrus în 196 de Septimius Sever în urma sprijinirii rivalului său de către Byzantium și reclădit de Caracalla¹³. În perioada 196-330 e.n., cetatea antică a fost denumită oficial de către romanii cuceritori *Augusta Antonina*¹⁴, teritoriul înconjurător fiind tot sub stăpânirea lor. Constantin reclădește orașul în perioada 324-336, cu denumirea oficială de *Noua Romă*, dar cea uzuală este cea de *Orașul lui Constantin / Constantinopol*. Abia în 1930 orașul își schimbă denumirea oficială în cea de *Istanbul*, deși această denumire a fost în uz încă dinainte de 1453.

Încă de pe la sfârșitul sec. II e.n. a început decăderea structurilor sistemului politic, economic și religios al lumii antice¹⁵. A existat o criză generală a Imperiului

Roman în sec. III e.n., criză economică, dar și politică și morală, de adevărată anarhie ori cel puțin de puternică instabilitate politică, în care s-au succedat o serie de împărați puși de armată, dar care au domnit de obicei un răstimp foarte scurt, majoritatea fiind asasinați și rapid înlocuiți. Această criză majoră este depășită pe moment, dar de fapt nu și pe termen lung, prin marile reforme ale lui Diocletian (285–305). Imperiul Roman intrase deja în faza sa de declin, în care pierdea treptat teritoriu după teritoriu, autoritatea sa se micșora în mod vizibil, iar corupția și politicianismul erau în floare. În această perioadă a existat o aproape continuă stare de război, atât pe plan intern, cât și pe plan extern împotriva diverselor popoare migratoare care au început să atace imperiul, a goților mai ales. Toate acestea au dus la o puternică dezorganizare a administrației și economiei romane și, implicit, la decăderea vieții urbane și ruralizarea populației.

Însă centrul de greutate al Imperiului Roman s-a mutat tot mai mult spre Răsărit, unde exista o viață economică înfloritoare și o populație mai numeroasă¹⁶, ceea ce a impus mutarea capitalei Imperiului în răsărit, în condițiile în care partea de vest era mai devreme și în mai mare măsură atacată de diverse popoare migratoare, serios depopulată, cu orașele ajunse în decădere sau distruse, puternic ruralizată deja. Imperiul se cuvenea apărut mai degrabă dinspre est și nord, iar drumurile maritime și comerciale trebuiau păzite, ceea ce se putea face mai ușor și mai bine din Constantinopol. Istoria următoarelor secole va dovedi pe deplin justetea acestei măsuri. Marea criză economică din sec. III-IV a dus până la urmă la căderea Imperiului Roman de apus, pe când cel de răsărit, devenit bizantin, a reușit nu numai să se redreseze din punct de vedere economic, dar și să reziste veacurilor. Instituțiile romane erau solid construite și ele au rezistat timpului, fiind preluate și reformate conform cerințelor timpului de către urmașul său, Imperiul Bizantin.

Data exactă a nașterii Imperiului Bizantin nu este stabilită cu precizie. Unii o situează în 293 e.n., atunci când împăratul Dioclețian instaurează sistemul de guvernare a tetrarhiei, divizând Imperiul atât strategic, cât și geografic, prin conducerea lui de către doi auguști, asistați de doi cezari. Alții în anul 324, când Constantin cel Mare ocupă tronul imperiului ca singur stăpânitor sau în anul 325, ca simbol al primei manifestări puternice a bisericii creștine, hotărâtoare pentru dezvoltarea politică și culturală în Evul Mediu, în opinia lui Franz Dölger¹⁷. Ori, mai degrabă, în 330, atunci când Constantin cel Mare fondează orașul Constantinopol. Sau în 381 – când creștinismul este declarat în mod oficial religie de stat. Ori în 395, anul în care Imperiul Roman este divizat în mod definitiv, atunci când împăratul Teodosie I a lăsat moștenire imperiul celor doi fii ai săi, Arcadius în răsărit și Honorius în apus, care vor domni separat, iar cele două părți nu se vor mai reunifica niciodată, din care cauză acest act este denumit în istorie „Eroarea lui Theodosiu I”¹⁸. Ori chiar în 476, atunci când partea vestică a imperiului este cucerită și desființată ca stat. De fapt, distincția între vest și est este destul de relativă, Imperiul Bizantin având posesiuni și în vest, mai ales pe timpul lui Iustinian, în Italia, nordul Africii, Spania chiar. Unii nu ezită să dateze începutul Imperiului Bizantin abia de la data

⁶ A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin* (Editura Polirom, Iași, 2010), 512

⁷ Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare* (Editura Științifică și enciclopedică, București, 1982), 52

⁸ Ovidiu Drâmba, *Istoria culturii și civilizației* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, vol. II), 142

⁹ Barnea, Iliescu, *Constantin cel Mare*, 51

¹⁰ <http://www.lonelyplanet.com/turkey/istanbul/history>

¹¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Istanbul>. nota 1

¹² https://en.wikipedia.org/wiki/Walls_of_Constantinople

¹³ Guido A. Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi* (Editura Meridiane, București, 1978), vol. II, 190; Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, 102

¹⁴ C.P. Fitzgerald, *Istoria culturală a Chinei* (Editura Humanitas, București, 1998), 175

¹⁵ *Byzantine & Christian Museum, a Permanent Exhibition* (Hellenic Ministry of Culture & Sport, Athens, 2013), 32

¹⁶ <http://www.scribd/doc/51965901/Bizantinologia-curs>, 33

¹⁷ Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin* (Editura Anastasia, București, 2003) vol. I, II, https://archive.org/details/Nicolae_Banescu-Istoria_Imperiului_Bizantin_Vol_1.rtf, 37, (editat Editura Anastasia, București, 2000)

¹⁸ Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi*, vol. II, 76

urcării pe tron a lui Iustinian I (527) sau de la data decretului de închidere a Universității din Atena (529), care pune capăt vieții intelectuale „păgâne” în expresia sa superioară¹⁹...

Respectiv Desigur, toate aceste momente istorice sunt puncte de referință importante. Dar marele istoric german Karl Krumbacher a arătat că istoria acestui Imperiu trebuie să înceapă „la începutul veacului al IV-lea sau, dacă vrem o dată mai exactă, în anul 324, când Constantin cel Mare ocupă tronul imperiului ca singur stăpânitor”²⁰.

De fapt, așa cum scrie Paul Lemerle (1903–1989), marele bizantinolog francez, „fără îndoială, Imperiul – roman nu sfârșește brusc în acest an pentru a fi înlocuit de un Imperiu – bizantin... Procesul evolutiv, lent și îndelungat, al transformării principatului lui Augustus într-o monarhie creștină și orientală a fost marcat, poate, de date mai importante; niciuna nu este însă mai semnificativă”²¹. Acesta este „o realitate inițial formală, apoi efectiv istorică”²².

În schimb, data căderii Imperiului Bizantin este certă și lipsită de neclarități – 1453, legată de cucerirea Constantinopolului de către turcii otomani și desființarea lui. Dar și aici mai este loc de discuții: unii consideră că Imperiul Bizantin a luat sfârșit de fapt în 1204, odată cu cucerirea latină. Alții consideră că în 1453 n-a dispărut „bizantinismul” cu totul, ci doar statul bizantin cu instituțiile sale, el fiind continuat pe de o parte de către elementele bizantine din cultură și artă, printr-un *Bizanț după Bizanț* așa cum arată Iorga²³, iar pe de altă parte de către Imperiul Otoman, care i-a preluat și continuat structura administrativă, el supraviețuind astfel câteva secole încă: „Bizanțul real a dispărut, locul său e luat de un Bizanț ideal, care va dura prin instituțiile, literatura și arta sa”²⁴ până către începuturile sec. XIX. Relevant ni se pare în acest sens că în muzeul civilizației bizantine din Salonic, Grecia, există o sală exact cu acest nume.

Considerații generale

Istoria Imperiului Bizantin este îndelungată și plină de evenimente. Este o lume, o civilizație complexă, unică în manifestările sale economice, social-politice și culturale, cu soluții particulare date unor probleme de organizare și concepție a statului, caracterizată – ca orice civilizație, de altfel – prin continuitate și discontinuitate, prin unitate dar și prin contradicții profunde. Dacă e să ne gândim, din

¹⁹ Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, 36

²⁰ Ibid., vol. I, 36

²¹ Paul Lemerle, *Istoria Bizanțului*, 3 în <http://ro.scribd.com/doc/155134016/Paul-Lemerle-Istoria-Bizanțului>

²² Gheorghe Zbucă, *Istoria Bizanțului*, în https://archive.org/stream/gheorghe-zbucă-istoria-bizanțului_djvu.txt, 37 (apărut în volumul „Facultatea de istorie. Sinteze. Anul I. Învățământ la distanță. Anexe” (Editura Fundației România de mâine, București, 2005, Universitatea „Spiru Haret”, cap. „Istoria Bizanțului” 126–158)

²³ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț* (Editura Enciclopedică Română, București, 1972)

²⁴ *Lumea Bizanțului* (colecția Biblioteca de istorie, sub redacția Constantin Bărbulescu, Stelian Neagoe, Nicolae Nicolaescu, București, 1972), 168

punct de vedere cronologic, al duratei, nicio altă formațiune statală medievală nu egalează dăinuirea milenară a statului bizantin²⁵.

Așa cum scrie Iorga, „Imperiul... [era] un aglomerat de popoare cărmuite după legile romane și după un ideal politic care se formase la Roma”, unit printr-o civilizație și o religie comună²⁶.

Se vorbește despre un *Bizanț înainte de Bizanț*, în sensul în care fondatorul, Constantin cel Mare, nu a dorit de fapt un imperiu „nou”, ci doar o continuare a celui „vechi”, „pur roman, adică aproape păgân”²⁷ și nu „grecesc” cum a devenit mai apoi, prin continua avansare a acestui element în administrație și cultură și care se va individualiza ca atare abia în secolele următoare, definitivându-se pe vremea lui Iustinian, sub forma unui stat literalmente nou, cel bizantin, diferit de cel roman. Pe de altă parte, există și un *Bizanț după Bizanț*, așa cum am arătat, după anul cuceririi acestuia.

De remarcat câteva aspecte importante ale civilizației bizantine: războaiele – deosebit de frecvente și îndelungate, cu vecinii ori cu popoarele migratoare venite temporar sau definitiv în preajma Imperiului Bizantin; „revoluțiile” – de fapt, mari mișcări populare, care vin destul de des să răstoarne ori să schimbe pe împărați, dar nu și ordinea socială și politică; controversele teologice soldate cu dese erezii religioase, schismele din sânul Bisericii Ortodoxe, care însuflețesc viața creștinătății, dar slăbesc puterea Imperiului – cel bizantin, de fapt singurul cu acest statut până la recunoașterea statului carolingian ca imperiu de către papă în anul 800; comerțul – care dă viață și bogăție bizantinilor.

Granițele Imperiului Bizantin sunt veșnic fluctuante, adevărate „frontiere în mișcare”²⁸, chiar de la o domnie la alta, instabile, în discuție cu vecinii, la fel de războinici ca și bizantinii. Războiul era, la acea vreme, un adevărat mod de viață, o ocupație de bază pentru o însemnată parte din populație, care fie că lupta efectiv pe câmpurile de luptă, fie că avea de îndurat urmările confruntărilor – deplasări de populație, refugiați, schimbarea stăpânilor asupra orașelor și a multor teritorii, întreruperea comerțului și a altor activități productive, jafuri, distrugerii datorate modului de aprovizionare a armatelor aflate în luptă, care se făcea doar pe seama locuitorilor din zonele de conflict.

În plus, Imperiul Bizantin s-a confruntat cu state puternice, nu mult diferite ca putere economică și militară de acesta, astfel încât războaiele purtate au fost de obicei îndelungate, cu sorți schimbători. După o grea înfrângere putea urma foarte bine o victorie de moment, apoi poate o altă pierdere importantă, într-o altă bătălie. Astfel, războiul cu arabii a durat aprox. din 670 și până în 1180, cel cu bulgarii în perioada 670-1018, cu perșii în sec. V-VII, cu sârbii sec. VI-XII, cu turcii selgiucizi sec. XI – XIII (1243 înfrânți de mongoli), cu turcii otomani sfârșitul sec. XIII – 1453. Între timp au mai fost războaie cu vikingii, ungurii, normanzii, cruciații, ereticii... Dar statul avea resurse materiale și umane suficiente, astfel încât o armată distrusă se refăcea în scurt timp.

De menționat este și faptul că sunt în discuție de obicei efective armate relativ mici 5-7.000 de oameni ori câte 15.000 de fiecare parte. În campania din Italia,

²⁵ Zbucă, *Istoria Bizanțului*, 38

²⁶ Iorga, *Istoria vieții bizantine*, 163

²⁷ Iorga, *Sinteza bizantină*, XXVII

²⁸ Iorga, *Istoria vieții bizantine*, 547

bizantinii au pornit cu abia 18.000 de oameni, în bătălia de la Sirmium contra Ungariei din 1167, 15.000, doar rar, în bătăliile mari putând fi angajați cca 30.000 ori 50.000 de soldați. Există însă și cazuri de armate mai mari: Romanos Diogenes are vreo 100.000 de oameni în lupta împotriva turcilor selgiucizi, în 1071²⁹.

Imperiul Bizantin a fost amenințat cu dispariția în repetate rânduri – din partea „barbarilor” în secolul al V-lea, din partea arabilor și slavilor în veacul al VII-lea, care au asediat Constantinopolul, din partea normanzilor în sec. XI, și, mai ales, din partea cruciaților „latini” la 1204, a turcilor selgiucizi și a otomanilor în final. Cea mai mare amenințare și totodată catastrofă pentru Bizanț a fost anul 775, când acesta „a pierdut circa 67 % din teritoriul său, 64% din populație, 78% din veniturile în numerar și 69% din armată”³⁰ în favoarea arabilor. La un moment dat, „golit de resursele sale necesare apărării, slăbit de războaiele civile și luptele religioase, supus presiunilor Occidentului, Bizanțul n-a mai putut rezista cuceririi otomane, cu toate că agonia sa a mai durat încă un secol”³¹. Dar, de fiecare dată a reușit să se redreseze. Până în 1453.

Alianțele politice și militare ale epocii sunt temporare și fragile, ele se pot face, desface și reface în timp scurt ori pe o altă bază, cu totul diferită de cea precedentă. De ex., în 982, Otto II, împăratul Germaniei, luptă în Italia împotriva Imperiului Bizantin, este înfrânt de către arabi și fuge cu o navă bizantină; în 838, Imperiul Bizantin cere ajutor emirului de Cordoba împotriva arabilor din Siria; Bardas Scleros, cel care se ridică împotriva împăratului, fuge la arabii dușmani în 975 ș.a.m.d.

Capitala Imperiului, Constantinopolul, era apărată de trei ziduri succesive pe partea dinspre uscat, în afară de partea din est, dinspre mare: zidul vechi al Bizanțului antic, cel al lui Constantin cel Mare și cel al lui Teodosius* din 395, cel mai puternic dintre toate. Iar acest sistem solid de apărare a rezistat mai tuturor asediilor la care a fost supus orașul de către huni – 447; slavi – 549, 550, 584, 597; persani și avari – 626; arabi – 669, 673-678 și 717-718; mișcarea lui Toma Slavul, declarat împărat la 822, sprijinit de arabi; bulgari 813, 923, 924; ruși – 860, 907 – marea campanie a cneazului Oleg, 912-913 – incursiunea unei mari flote în Marea Caspică, 941, 945, 971, 988, 1043; pecenegi – 1091; turci 1390 – 1402, 1393-1394, 1422^{32**}. Doar de două ori a fost cucerit Constantinopolul: în 1204 de către latinii cruciadei a patra și de către turcii osmanlâi în 1453, atunci când apăruseră deja tunurile, la care zidurile de piatră nu mai puteau rezista așa de ușor. Desigur că el a fost ocupat de mult mai multe ori, dar, de obicei, prin deschiderea porților în fața câte unui pretendent la domnie.

Periodizarea istoriei bizantine

Ca date importante, de cotitură ale evoluției Imperiului Bizantin, pot fi considerate următoarele: anul 330 – data întemeierii Constantinopolului și începutul domniei lui Constantin (275-337 e.n.); începutul sec. VII ca sfârșitul perioadei romane; 1204 – cucerirea Constantinopolului de către cruciați și începutul decăderii Imperiului Bizantin; 1261 refacerea Imperiului Bizantin; 1453 – cucerirea Constantinopolului de către turci și încetarea existenței statului bizantin.

Împărțirea istoriei (bizantine) este desigur o întreprindere artificială, dar necesară din considerente de studiu. Ea poate fi făcută în mod diferit, pe diverse considerente, în funcție de scopul urmărit de un autor ori altul.

De ex. englezul J. B. Bury consideră că nu se poate vorbi de existența a două „imperii” romane – unul de est, iar altul de vest, occidental (dispărut deja în 476). Numai după anul 800 au existat două imperii: cel bizantin – Imperiul Roman de Răsărit și cel carolingian, Imperiu Roman în occident³³. Iorga împarte istoria bizantină în trei mari perioade: 1. „Imperiul Ecumenic” de la Iustinian până la moartea lui Heraclius, 2. „Imperiul de mijloc al civilizației elenice” până la Comneni, 3. „Imperiul pătrunderii latine” – perioada Comnenilor și Paleologilor³⁴. De obicei este urmată fie tradiția, considerată mai practică, a expunerii acestei istorii pe dinastia de împărați, în stilul unei concepții mai vechi a istoriei; fie împărțirea istoriei bizantine – din sec. III și până în sec. XIX – în perioade cronologice mari: începuturile creștinismului, perioada bizantină și perioada postbizantină.

Fie, mai degrabă, împărțirea mai neutră a acesteia în trei mari perioade istorice³⁵:

I. Prima perioadă, cea a Imperiului Romano-Bizantin, începe cu anii 330, în care împăratul Constantin cel Mare* – Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus³⁶ – edifică orașul Constantinopol ca o „Nouă Romă” – denumire oficială, gravată pe unul dintre stâlpii curții de justiție, și fixează reședința Imperiului Roman de răsărit în acest oraș. Dar el nu voia un nou imperiu, ci un imperiu roman, o lume romană, „adică aproape păgână” în expresia lui Iorga³⁷.

De fapt, așa cum afirmă o serie întreagă de istorici, precum Ch. Diehl, Krumbacher, Pargoire, N. Iorga, această perioadă începe cu o epocă ce poate fi

²⁹ Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. II, 670

³⁰ Warren Treadgold, *O scurtă istorie a Bizanțului* (Editura Artemis, București, 2003), 270

³¹ <http://www.scribd.com/doc/5196/5901/Bizantinologia-curs>, 24

* vezi **Anexa nr. 17**

³² http://ro.wikipedia.org/wiki/Asediul_Constantinopolului; ș.a.

** vezi **Anexa nr. 15**

³³ Vasiliiev, *Istoria Imperiului Bizantin*, 67, apud Bury, *Later Roman Empire*

³⁴ Ibid., 71, apud Iorga

³⁵ Drâmba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. II, 142-148; Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin* (București, Editura Albatros, 1981), 5

* vezi **Anexa nr. 1**

³⁶ Barnea, Iliescu, *Constantin cel Mare*, 27; Pașcu Balaci, *Constantinii* (Editura Aureo, Oradea, 2014), 94

³⁷ Emil Dumea, *Cultură și religie în Europa. Materiale suplimentare. Suport de curs* (Universitatea „A.I. Cuza”, Facultatea de Teologie Romano-Catolică, Iași, 2006); în http://www.cse.uaic.ro/_fisiere/Documentare/Suporturi_curs/II_Cultura_si_religie_in_europa.pdf 105, apud N. Iorga, *Sinteze bizantine*

denumită „pre-bizantină”³⁸, aprox. 330-527, în care elementele romane sunt încă preponderente și se face o trecere la o perioadă bizantină propriu-zisă, în cadrul căreia, un loc de prim ordin îl ocupă reformele lui Diocletian (284-305)³⁹. El este cel care instaurează forma de conducere a *dominatului*, în locul *principatului* lui Octavian, cea a monarhiei absolute de drept divin, separă atribuțiile militare de cele civile, reformează sistemul monetar și impozitele, grupează provinciile (peste 100) în douăsprezece diocese, grupate și ele, la rândul lor, curând, în patru prefecturi: Galiile, Italia, Illyria, Orientul⁴⁰, încercând astfel să salveze Imperiul Roman, după grava criză din sec. III e.n., dar și sistemul sclavagist în ansamblul său⁴¹.

Această mutare a capitalei Imperiului coincide cu o puternică deplasare a accentului de la partea sa de vest spre cea de est, aceasta din urmă fiind mai puțin expusă atacurilor popoarelor migratoare, mai dezvoltată din punct de vedere economic, cu o pondere mai mare în comerțul internațional. Constantin creează un stat puternic centralizat al marilor proprietari, în care cei săraci nu prea au drepturi și își caută o așa-zisă salvare în religie.

Reformele lui Constantin* le continuă de fapt pe cele ale lui Diocletian – adorarea împăratului, sistemul separării puterii civile de cea militară, al centralizării administrative. Ele sunt esențiale pentru noua formă de stat și ele sunt deosebit de ample și profunde, cuprinzând multe domenii de interes public: modificarea structurii statului, reforma administrativă, reorganizarea militară, ca și cea în domeniul dreptului. În concluzie, se poate considera că Imperiul Bizantin și Evul Mediu încep cu Constantin, în sensul că perioada domniei lui aparține Imperiului Roman sclavagist, dar poartă în sine germele orânduirii feudale⁴².

Printre aceste reforme, de o importanță deosebită este și aceea a declarării creștinismului ca religie oficială a statului, e drept că mai degrabă din considerente de ordin politic. Prin Edictul de la Milano din 313, pentru început se recunoaște oficial creștinismul și se acordă deplină libertate practicării lui, alături de celelalte religii. În practică însă edictul favorizează puternic pe creștini. Abia în anul 380, împăratul Teodosius I a ridicat creștinismul la rang de cult oficial și obligatoriu. După aceste evenimente, creștinismul, cu ajutorul declarat al statului, își mărește numărul de credincioși, se organizează rapid și eficient în tot Imperiul și va dobândi averi din ce în ce mai mari**.

Se consideră că „Theodosius I este cea din urmă mare figură istorică romană... De aceea, Ferdinand Lot a putut socoti că odată cu moartea lui Theodosius I începe istoria Evului Mediu... Succesorii lui Theodosius I se închid într-o viață sedentară. Ei nu mai apar în fruntea armatelor, trăiesc retrași, „ascunși” la Constantinopol și Ravenna”⁴³.

³⁸ Iorga, *Istoria vieții bizantine*, 19

³⁹ Barnea, Iliescu, *Constantin cel Mare*, 16-9

*vezi cap. **Sistemul politic și administrativ**

⁴⁰ Lemerle, *Istoria Bizanțului*, 12

⁴¹ Barnea, Iliescu, *Constantin cel Mare*, 19

⁴² Ibid., 73, 72

** vezi cap. **Instaurarea dominației creștinismului în Imperiul bizantin**

⁴³ Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, 217

În această perioadă au loc invaziile goților, avarilor, apoi ale slavilor, cei care „schimbă caracterul demografic al Peninsulei Balcanice prin slavizare”⁴⁴, în timp ce Imperiul Bizantin „supunea pe slavi unei elenizări forțate”⁴⁵ și creștinării.

Domnia lui Anastasios / Anastasios I (491-518) a constituit epoca unor mari frământări legate de doctrina monofizită pe care o sprijinea împăratul, dar și a unei înfloritoare vieți economice, adunând cel mai mare tezaur înregistrat de istoria financiară a Bizanțului: 320.000 livre de aur (adică 23.040.000 de nomismata – 14 mil. lire sterline). Fără buna administrație a lui Anastasios, istoria bizantină n-ar fi cunoscut războaiele glorioase ale lui Iustinian, nici uriașa operă a construcțiilor sale⁴⁶.

Pe timpul domniei lui Anastasios I, Iustin și Iustinian, Imperiul Bizantin a căutat să-și extindă influența pe multiple planuri – economic, politic, sub pretextul promovării creștinismului, într-un fel și împotriva influenței persane în această regiune, de ex. în Armenia, unde creștinismul a fost instaurat de Grigorie Luminătorul, asupra teritoriilor din sudul Egiptului, vestitul regat de Axum – în Etiopia actuală – și în Yemen. În aceste țări, influențele religioase erau multiple, alături de creștinism existând iudaismul și vechiul păgânism – animist în special. Aceste state au devenit aliate ale Bizanțului, într-un fel subordonate acestuia, în expresia lui A. A. Vasiliev, creștine încă din perioada sec. IV, în care creștinismul a luat avânt sub impulsul misionarilor bizantini-sirieni în sec. V-VI, în primul rând Meropius și Frumentius, prin construirea unor biserici creștine și instituirea unui episcop propriu. Dacă Yemenul a devenit mai apoi musulman, în schimb, Etiopia a rămas creștină, ariană la început și monofizită în rest până azi⁴⁷.

O problemă importantă pentru bizantini vreme de secole a fost cea legată de presiunea puternică a popoarelor migratoare asupra Imperiului, dar nu tot atât de distructivă precum în partea apuseană a Imperiului Roman. Deja, în 376, împăratul Valens acceptase stabilirea în Imperiu a unui important contingent de vizigoți. Apoi au venit hunii, neam puternic, cărora Bizanțul le-a plătit tribut începând din anul 424. Ostrogoții au pătruns și ei în părțile nord-vestice ale statului bizantin, ca federați, dar în anul 488 ei au fost „expediați” spre Apus, Imperiul „cedându-le” Italia, teritoriu asupra căruia împărăția de la Constantinopol ridicau pretenții fără a avea vreo autoritate. Acolo, Teoderic, regele ostrogoților a devenit practic independent și stăpân absolut, totuși, formal dependent de bizantini. De la începutul sec. V au apărut alți migratori, cei turanici: avari, bulgari; germanici, în sec. VI; slavii, tot în sec. VI, sau chiar mai devreme, iar în sec. VII arabii. Bucurându-se de avantajele unei forțe militare mai puternice, al unei stări materiale mai bune, ale unei guvernări mai eficiente, Bizanțul a reușit în veacul al V-lea să evite stabilirea masivă a barbarilor în interiorul frontierelor sale, respectiv să supraviețuiască⁴⁸.

Perioada domniei lui Iustinian / Justinian (527-565), numit „ultimul împărat roman și primul bazileu bizantin”, o domnie de lungă durată, stabilă, este considerată ca fiind perioada de glorie a Imperiului Bizantin. Iustinian, numit

⁴⁴ Diehl, *Figuri bizantine*, vol. I, 27

⁴⁵ Emanoil Băbuș, *Bizanțul între Occidentul creștin și Orientul islamic (secolele VII-XV)*, (Editura Sophia, București, 2005), 150

⁴⁶ Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, 369

⁴⁷ Ibid., vol I, 425-432

⁴⁸ Zbușchea, *Istoria Bizanțului*, 40-41

„împăratul cel neadormit”⁴⁹ se ocupa personal de toate treburile statului, centralizând întreaga putere în mâinile împăratului. Domnia lui se remarcă prin încercările de recucerire și refacere a vechiului Imperiu Roman în granițele inițiale, ca și încercarea de a refăce dominația „romană” asupra mărilor – unul dintre principalele motive ale politicii lui Iustinian⁵⁰. Aceasta s-a realizat prin cucerirea militară a Italiei – „reconquista bizantină”⁵¹, devenită provincie bizantină sub conducerea unui *exarc* cu reședința la Ravenna, a nordului Africii și a unei enclave în Spania (ultima doar până în 575)*.

Și Veneția este cucerită de bizantini de la ostrogoți, aceasta devenind formal independentă în 697, dar sub suzeranitate bizantină: Iustinian n-a participat niciodată la campaniile militare, dar el a beneficiat de aportul unor mari generali din vremea sa, fie nepoți cu calități militare deosebite, fie mari generali care au rămas în istorie, precum Belisarie și Narses.

În teritoriile cucerite, Iustinian a căutat să refacă integral sistemul roman, inclusiv relațiile de tip sclavagist, depășit deja, printr-un act legislativ și un program social-politic cuprins în esență în *Pragmatica sanctione* din anul 554⁵².

Dezvoltarea economică și socială a Italiei este compromisă și în bună parte anulată prin efectele războiului ce a durat vreo douăzeci de ani (533-555), cu sorți schimbători, multe orașe fiind cucerite, pierdute și apoi recucerite, ca de ex. Roma, care a fost de cinci ori luată și recucerită⁵³. Totodată, economia Italiei a fost ruinată și populația în parte exterminată. „Iustinian dădu imperiului, prin aceste cuceriri, un incontestabil prestigiu și o glorie care nu putea să rămână fără urmări, o putere morală care înseamnă mult în existența unui stat”⁵⁴. Aceste cuceriri, care au dublat suprafața statului bizantin⁵⁵ – Dalmația, Italia de la sud de Pad, Africa de Nord Orientală întreagă, sud-estul Spaniei, insulele bazinului occidental al Mediteranei – Sicilia, Corsica, Sardinia, Balearele –, realizate cu mari eforturi, prin care s-au reinstaurat – anacronic – sclavagismul și vechile instituții romane, nu pot fi însă menținute pe timp îndelungat.

Exarchatul de Ravenna, centrul puterii bizantine în Italia a avut o viață relativ scurtă – 584-751. Cu mari fluctuații teritoriale, anumite părți ale Italiei de sud, Sicilia până la cucerirea arabă (827-1091), Calabria – cu peste o mie de mănăstiri ortodoxe⁵⁶ – sunt deținute de Bizanț și în perioada dinastiei macedonene, sub denumirea de Catapanatul de Italia (965-1071)^{57*}, până la invazia normandă și preluarea de către aceștia a teritoriului.

Dar politica militară a lui Iustinian avea un mare neajuns: „întreprinzând acțiuni mari cu mijloace puține”⁵⁸. Ele duc mai degrabă la epuizarea resurselor

umane și materiale ale Imperiului Bizantin, la taxe împovărătoare pentru populație, golirea vistieriei, tendințe dictatoriale cu efecte negative pe timp îndelungat, ceea ce face ca marele Iustinian să nu fie iubit de popor. Astfel, în 532 e.n. a izbucnit răscola *Nika*, care aproape că a dus la căderea lui Iustinian și care s-a soldat cu uciderea a 30.000 răsculați⁵⁹. Pentru a concentra eforturile în vest, granița de nord a fost în mare parte neglijată, iar în est s-au plătit taxe mari către persani în schimbul păcii.

Perioada lui Iustinian este considerată de istorici și ca „apogeul dominației imperiale asupra Bisericii”⁶⁰, de impunere de către împărat a puterii sale absolute asupra acesteia în toate domeniile, el acționând cu fermitate sub deviza „un stat, o lege, o Biserică”⁶¹.

Ambiția politică a lui Iustinian s-a conjugat cu feroarea religioasă intensă, el considerând de datoria sa răspândirea, chiar și cu forța, a creștinismului bizantin în întreaga lume cunoscută, sub conducerea lui însuși. Iustinian continuă politica de convertire a necreștinilor cu forța, de combatere severă a cultelor păgâne, ordonând persecuții severe. Constantin este și cel care încheie în 529 Universitatea „păgână” din Atena⁶².

El a reușit convertirea unor populații la creștinism, cum au fost herulii de la Dunăre, a unor triburi caucaziene și a unor triburi din Africa de nord și de pe Nilul mijlociu⁶³. Totodată caută răspândirea credinței ortodoxe în locul arianismului în care credeau longobarzii: „arianismul a rămas solid ancorat în mediile naționaliste ale goților și, de cele mai multe ori împotriva monofizitismului oriental. Pentru a-l suprima, Iustinian a intervenit în 533 pentru recucerirea Occidentului”⁶⁴, abia după moartea regelui ostrogot Theoderic cel Mare (471-526).

El era în conflict și cu evreii, care s-au răzvrătit împotriva persecuțiilor, dar „au fost reprimați cu o brutalitate inimaginabilă”⁶⁵.

De asemenea el este adeptul înțelegerii cu papa de la Roma. Conform opiniei unui istoric, „cărnuirea lui Iustinian era în politica ei bisericească un Ianus cu două fețe: una întoarsă spre Apus, întrebând de Roma, în timp ce cealaltă, privind spre răsărit, căuta adevărul la călugării sirieni și egipteni”⁶⁶.

Desigur că Iustinian a eșuat în mare parte în politica sa religioasă, în încercarea de a realiza o Biserică unită eradicând „ereziiile”: „ortodoxia și monofizitismul nu s-au împăcat, nestorianismul, maniheismul, iudaismul și, într-o oarecare măsură păgânismul au continuat să existe”⁶⁷.

Un mare merit al lui Iustinian este redactarea *Codului lui Iustinian* (529), un corp compact de legi, care va fi baza juridică a statului pentru următoarele secole, ce urmează *Codexului Theodosianus* din 438, care cuprindea legislația de după

⁴⁹ Lemerle, *Istoria Bizanțului*, 21

⁵⁰ Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, 458

* vezi **Anexa nr. 7**

⁵¹ Zbucnea, *Istoria Bizanțului*, 41

⁵² *Ibid.*, 41

⁵³ Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, 508, apud Gibbon

⁵⁴ *Ibid.*, vol. I, 515

⁵⁵ Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, 171

⁵⁶ Iorga, *Istoria vieții bizantine*, 243

⁵⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Catepanate_of_Italy

* vezi **Anexa nr. 12**

⁵⁸ Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, 493

⁵⁹ *Istoria ilustrată a lumii. Între cruce și semilună. 430-907* (Editura Reader's Digest, București, 2010), 38, 40

⁶⁰ Steven Runciman, *Teocrația bizantină* (Editura Nemira, București, 2012), 63

⁶¹ Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, 178

⁶² Denis Căprăroiu, Eugen Denize, *Nașterea Europei Medievale* (Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008), 197

⁶³ Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, 184

⁶⁴ Pierre Riché, *Europa barbară din 476 până în 774* (Editura Corint, București, 2003), 48

⁶⁵ Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, 181

⁶⁶ Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, 180, apud A. Diakonov

⁶⁷ *Ibid.*, 181, 185